

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

В. С. Канцір

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ*

УДК 343.326

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ: ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена розкриттю феномена тероризму — однієї з невирішених проблем, із якою людство уейшло в XXI сторіччя. Тероризм у будь-яких його формах загрожє безпеці багатьох країн та їх громадян, тягне за собою надзвичайно суттєві політичні, економічні втрати, справляє потужний психологічний вплив на значні маси людей, позбавляє життя десятків тисяч мирних жителів.

Стаття посвячена раскрытию феномена терроризма — одной из нерешенных проблем, с которой человечество вошло в XXI столетие. Терроризм в любых своих проявлениях становится угрозой многим государствам и гражданам, тянет за собой очень существенные политические, экономические потери, психологически воздействует на значительные массы людей, лишает жизни десятки тысяч мирных жителей.

This article is devoted to uncovering the phenomena of terrorism — one of the unsolved humane problems of XXI century. Terrorism in all its displaying is danger to different countries and its population. Global terrorism is cause of important political and economical wastes. This phenomena influence by psychological affect to the population, takes many peoples own life.

Доводиться констатувати, що міжнародне співтовариство поки що не виробило загально прийнятого визначення поняття тероризму. Різноманітні підходи в науці та практиці щодо розуміння тероризму зумовлені як складністю цього небезпечного соціально-політичного явища, так і суперечливими інтересами, що наразі зберігаються, зі сторони представників різноманітних міжнародних організацій, соціальних груп і окремих держав у цілому.

Сучасний тероризм можна визначити як систему використання насильства певними формуваннями для досягнення відповідної мети, як правило, політичної. Відбувається це за рахунок примусу державних органів, міжнародних і національних організацій, державних і громадських діячів, окремих громадян або їх груп до здійснення тих або інших дій на користь терористів, з метою запобігання реалізації погроз. Самі ж залякування можуть адресуватися конкретним особам (як правило, державним діячам) або населення в цілому, спрямовуватися стосовно об'єктів життєзабезпечення суспільства, джерел підвищеної небезпеки для людей, навколишнього середовища.

Дослідження проблеми тероризму на сьогоднішній день проводяться за декількома основними напрямками.

Перший вектор пов'язаний з дослідженням історії тероризму як способу вирішення соціальних проблем. Він реалізується в роботах таких вчених, як: О. В. Будницького, Л. М. Ляшенко, П. А. Кошеля, А. І. Суворова та інших.

Другий напрямок — це роботи з теоретико-методологічного дослідження природи тероризму, сутності, особливостей, тенденцій розвитку терористичної діяльності

© Канцір В.С., 2009.

(дослідження таких вчених, як: А. С. Грачова, А. І. Гушера, В. І. Замкового, К. М. Львченкова, І. Львівського, В. Я. Кікота, Є. П. Кожушко, В. Е. Петрищева, К. Н. Салімова та інших).

Ще одна траєкторія, і до речі, найбільш повно досліджена, пов'язана з дослідженням правових аспектів тероризму та антитерористичної діяльності. Ці питання відображені у працях П. П. Баранова, В. П. Ємельянова, Н. Д. Литвинова, В. В. Лунєва, В. В. Устинова, М. Л. Єнтіна та інших, в яких обговорюються класифікаційні ознаки цього злочину, форми і методи боротьби з ним.

Як четвертий напрям можна назвати аналіз політичного тероризму, його місця та ролі в сучасному соціумі. Цим проблемам присвячені праці таких вчених, як: Ю. І. Авдєєва, І. В. Демєтьєва, Н. Я. Лазарева, Є. М. Примакова та інших.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного тероризму, що виступає багатогляспектним, складним, суперечливим і неоднозначним соціальним явищем, що, природно, ускладнює процес чіткого та однозначного формулювання даного поняття. На даний час відомо більше сотні його дефініцій, однак жодна з них не може претендувати на відображення всієї повноти його суті, характеристик і мотивів, форм і методів.

У наш час тероризм став об'єктом дослідження багатьох відомих політологів, юристів, психологів та філософів. У різних країнах світу відбуваються конференції та "круглі столи", на яких обговорюються різноманітні аспекти проблеми сучасного тероризму та можливості застосування міждисциплінарного аналізу при його дослідженні.

Практично в усіх європейських мовах, а також у персидській (фарсі), є слова, які походять від латинського "terror", що в перекладі означає "жах". В українській мові існує два найбільш близьких до цього слова — іменники "тероризм" та "терор". Перший найчастіше використовується в юридичній літературі для окреслення особливого типу політичного злочину проти громадської безпеки, що використовує насильство та залякування для досягнення конкретних цілей. Поняття "терор" у наукових та публіцистичній літературі має різне значення, але найбільш загальноприйнятним є його застосування для характеристики політики держави, спрямованої на залякування своїх громадян та використання нелегітимного насильства.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови подається таке визначення поняття "терор", як:

1) найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення;

2) надмірна жорстокість стосовно до кого-небудь; залякування [1].

Сучасних дефініцій тероризму нараховується немало, визначень — безліч. Такий стан речей для науки є закономірним процесом.

Так, російський дослідник Ю. І. Авдєєв указує на те, що у світовій науці існує два основних підходи щодо визначення поняття "тероризм". Біологічний підхід пояснює це явище деякою "вродженою", "насильницькою" сутністю людини, "природним" прагненням людей загрожувати інтересам інших із використанням будь-яких доступних засобів для досягнення поставленої мети. Соціальний підхід щодо проявів тероризму виходить із розуміння того, що визначальне значення мають саме соціальні процеси. Йому надається перевага серед інших підходів для пояснення природи та формулювання поняття тероризму [2, с. 37].

Значні розбіжності в думках і поглядах учених і практиків, які займаються дослідженням даної проблеми, свідчать про необхідність залучення до вироблення визначення поняття "тероризму" спеціалістів різних професій - правників, криміналістів, політологів, філософів, істориків, соціологів, економістів, конфліктологів, об'єднання яких саме по собі являє надзвичайну складність. Окрім того, реальна політико-правова практика різних держав, їх ідеологічні установки, що різняться своїми підходами щодо розуміння тероризму, також ускладнюють цей процес, привносячи у нього суб'єктивний фактор державних інтересів на внутрішньополітичному, регіональному (міждержавному) і геополітичному рівнях. Саме ця обставина змушує на даному етапі йти шляхом формування визначення тероризму в рамках національного законодавства з подальшим узгодженням із понятійним апаратом міжнародного права.

Нааявність значної кількості визначень тероризму свідчить, з однієї сторони, про неоднозначний зміст терміна, з іншої сторони, така розпливчастість (розмитість) змісту цієї категорії відкриває широкі можливості для політичних спекуляцій і подвійних стандартів в політиці, як це, доволі часто, роблять, користуючись невизначеністю, нечіткістю змісту таких термінів як "свобода", "демократія", "права людини" тощо.

Характеризуючи різноманітні значення, що надаються слову “свобода”, Ш. Монтеск’є у праці “Про дух законів” писав: “Немає слова, котре отримало б стільки різноманітних значень і справило б таке надто різне враження на розум, як слово “свобода”. Одні називають свободою можливість позбавляти “трону” того, кого наділили тиранічною владою; інші — право обирати того, кому вони повинні підкорятися; треті — право носити зброю і вчиняти насильство; четверті — бачать її у привілей перебувати під управлінням людини своєї національності або підкорятися своїм власним законам” [3, с. 288]. Очевидно, що аналогічні роздуми будуть справедливі й стосовно терміна “тероризм”.

Окрім того, у чиновників, співробітників силових структур, учених, спеціалістів і журналістів нерідко відбувається змішування або підміна понять: до тероризму відносять політичні вбивства, геноцид, національно-визвольні рухи, міжнародні конфлікти тощо. Це і правильно, і ні — одночасно, оскільки прояви тероризму надзвичайно багатоманітні. А перерахування можливих сценаріїв актів терору вказують на невичерпність форм цього соціально-політичного феномена.

Для розуміння сучасної терористичної діяльності може видатися цікавим збірний термін “тероризм”, під яким російський кримінолог І. І. Артамонов розуміє “будь-який акт насильства (вбивство, ушкодження, захоплення заручників, матеріальних об’єктів та їх руйнування) або загрозу його застосування, що здійснюється умисно різноманітними способами, із застосуванням будь-яких засобів з метою припинення політичної діяльності, порушення громадської безпеки, залякування населення або справляння впливу на прийняття рішень органами державної влади, місцевого самоврядування, адміністрації підприємств, установ, екіпажами транспортних засобів, що створює в суспільстві атмосферу страху, паніки, розгубленості”. Уточнюючи ознаки тероризму, даний автор зазначає: “тероризм являє собою протиправне застосування сили або загрози силою; тероризм спрямований на створення залякувального впливу, залякування більш широкого кола осіб, аніж безпосередні жертви; метою терористичних акцій виступає спонукання влади, населення, окремих осіб до відповідних дій або відмови від їх здійснення на користь терористів” [4; 5, с. 140].

А. Кара-Мурза зазначає, що “Тероризм — це дії, спрямовані на урівноваження шансів або на перелом гри ... З точки зору самих терористів, їх дії — це форма повонення порушеної справедливості” [6]. Це спотворене уявлення про справедливість, однак важливо зазначити, що тероризм — завжди асиметрична відповідь слабшої сторони на дії сильнішої.

Глибоке і змістовне формулювання поняття “тероризм” запропонував В. Петріщев: “Тероризм — це систематичне, соціально і політично вмотивоване, ідеологічно обумовлене використання насильства або погроз застосування такого, за допомогою якого через залякування фізичних осіб здійснюється управління їх поведінкою у вигідному для терористів напрямку, і досягається визначена терористами мета” [7, с. 11].

В одному з останніх видань “Великого енциклопедичного словника ” наводиться наступне визначення: “Терор (тероризм) (лат. terror — страх, жах), насильницькі дії (переслідування, руйнування, захоплення заручників, вбивства тощо) з метою залякування, придушення політичних опонентів, конкурентів, нав’язування відповідної лінії поведінки. Розрізняють індивідуальний і груповий терор (наприклад, дії екстремістів політичних угруповань) і державний терор (репресії диктаторських і тоталітарних режимів). У 70-х-90-х рр. ХХ ст. отримав розповсюдження міжнародний тероризм (вбивства або викрадення глав іноземних держав і урядів, їх дипломатичних представництв, мінування приміщень посольств, місій, міжнародних організацій, вибухи в аеропортах і на вокзалах, викрадення повітряних суден)” [8, с. 1197].

Є. Кожушко пропонує своє визначення: “Тероризм — це тактика політичної боротьби, що характеризується систематичним застосуванням ідеологічно мотивованого насильства та виражається у вбивствах, диверсіях, саботажах, викраденнях та інших діях, які становлять загрозу життю і безпеці людей” [9].

І, нарешті, офіційне визначення поняття “тероризм” наведено у Законі України “Про боротьбу з тероризмом”: “тероризм — це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров’я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей” [10].

Аналіз лише декількох визначень свідчить, що поняття “тероризм” в них трактується виключно в політичному вимірі. На цій підставі тероризм ніби відокремлений

від кримінальної діяльності, оскільки спрямований на примушення і придрушення суперника найрадикальнішими заходами та засобами. Тим самим він стає дуже близьким до такого явища, як локальна війна або диверсія. Але практичні труднощі в ідентифікації терактів та відокремлення їх від воєнних і диверсійних дій, з однієї сторони, та від звичайного криміналу, з іншої, не так вже й легко перебороти.

На міжнародному рівні також вживаються активні зусилля щодо вироблення уніфікованого і прийнятого для всіх сторін визначення терміна “тероризм”. Зокрема, НАТО, ще у 1989 р. сформулював своє бачення проблеми тероризму: “Бивство, викрадення, підпали та інші незаконні дії розцінюються нами як злочини, однак багато країн з невеликим бажанням засуджують терористичні акти, вважаючи їх боротьбою за національне визволення” [11, с. 32]. Вказуючи на насильницький характер терористичної діяльності, прихильники такого підходу дуже часто забувають про її мотивації.

Темпи вироблення власних дефініцій терміна “тероризм” та їх закріплення в національному законодавстві багато в чому залежать від того, як давно окремі держави зіткнулися з цією проблемою, і як далеко зайшло протистояння між власними владними структурами та суспільством, з однієї сторони, і терористичними організаціями — з іншої.

Прикладом подібного підходу може слугувати досвід США, що намагається детально регламентувати своє законодавство в розділах, пов’язаних з протидією терористичній діяльності. Однак, як зазначає відомий американський аналітик, який займається проблемами тероризму Б. Хоффман, навіть у рамках окремо взятій країні процес формування єдиної дефініції терміну “тероризм” напштовхується на досить значні труднощі.

Основною з них є розбіжності при підходах щодо визначення самого поняття “тероризм”, зумовлені різноманітними функціями, що покладаються на державні відомства, які покликані боротися з терористичними проявами усередині країни та за її межами. Дослідник виокремлює декілька дефініцій, прийняті Державним департаментом США, Федеральним бюро розслідування (ФБР) і Міністерством оборони США.

Офіційне визначення тероризму сформульоване Державним департаментом США звучить наступним чином — це “Завчасно обдумане, політично мотивоване насильство, що застосовується проти мішеней, які не беруть участі у воєнних діях (non-combatant targets) субнаціональними групами або підпілними державними агентами” [12].

У даному трактуванні виділяється, в першу чергу, політична мотивація терору, що дозволяє одразу ж відокремити, наприклад, мафіозні “розбори”, гангстерські війни, навіть якщо вони за характером застосовуваних у них методів боротьби нічим не відрізняються від політичних акцій. Відзначається також груповий характер терористичної діяльності, тобто якщо керуватися цим критерієм, то вбивця-одинак, який не входить у терористичну організацію, не підходить під визначення терориста.

ФБР, своєю чергою, розглядає тероризм як “незаконне застосування сили або насильства стосовно осіб або власності, спрямоване на залякування або примушення уряду, цивільного населення або будь-якого суспільного сегмента заради досягнення політичних або соціальних змін”.

Міністерство оборони США вбачає в тероризмі “... незаконне застосування сили за власною волею або під примусом стосовно осіб або власності з метою залякати, справити тиск на уряд або суспільство, найчастіше заради досягнення політичної, релігійної або ідеологічної мети”.

Б. Хоффман пояснив розбіжності у вказаних дефініціях пріоритетами кожного із цих органів влади. Для зовнішньополітичного відомства США основними ознаками тероризму виступає умисний або завчасно обдуманий характер дій терористів, їх безумовне обґрунтування політичною метою та субнаціональна характеристика терористичної організації. У той же час Держдепартамент залишає поза увагою загрозу насильства, тобто психологічний аспект тероризму. Специфіка ФБР як структури, покликаній розслідувати злочини, акцентує увагу на інших ознаках тероризму, таких як примушування та залякування. Таким чином, визначення подане ФБР, визнає факт психологічного впливу на об’єкт насильства. При цьому подяється широкі тлумачення об’єктів терористичних акцій, до переліку яких окрім уряду і громадян віднесено державне і приватне майно. Окрім того, на відміну від дефініції, котрою керується Держдепартамент США, ФБР розширює список мети, додаючи до політичних змін ще й соціальні. Міноборони США, своєю чергою, трактує тероризм як насильство або загрозу його застосування не лише відносно уряду, але й стосовно суспільства в цілому. Разом із тим, в даній дефініції присутні вже три типи мети (політична, релігійна та ідеологічна), але випадає з поля зору

соціальний аспект [11, с. 39-40].

Багатоманітні трактування поняття “тероризм” запропоновані знаними зарубіжними вченими. Наведемо деякі з них.

Так, ізраїльський дослідник Б. Ганор подає свій варіант визначення тероризму: “Тероризм — це інтенсивне застосування або загроза застосування насильства стосовно цивільних осіб або цивільних об’єктів з метою досягнення політичної мети” [13]. Суть цієї дефініції полягає в об’єднанні трьох ознак, без яких насильство не може бути кваліфікованим як тероризм: по—перше, насильницький акт або загроза його (психологічний фактор впливу на об’єкт); по—друге, мета теракту завжди і виключно носить політичний характер; по—третє, мішенями терористів виступають цивільні особи, що докорінно відрізняє тероризм від інших видів політичного насильства, наприклад, партизанської війни.

Б. Хоффман стверджує: “По суті, будь-який відкритий прояв насильства, визнається суспільством як антисоціальне явище, — не важливо чи здійснений він налаштованими проти уряду дисидентами або самим урядом, злочинними угрупованнями або окремими злочинними особами, натомом, що вчиняє безпорядки або озброєними терористами, особами з психічними відхиленнями або вимагачами, — називається тероризмом” [11, с. 6].

Американський фахівець з міжнародного права Р. Фальк пропонує два визначення: “будь-який тип політичного насильства, що не має адекватного морального і юридичного виправдання, незалежно від того, хто до нього вдається — революційна група або уряд” і “політичний екстремизм, що вдається до насильства без розбору або до насильства стосовно невинних осіб” [14, р. 71].

Згідно з твердженням Р. Фалька, “терорист зазвичай намагається використовувати насильство в символічному сенсі, щоб охопити мільйонну аудиторію. У 800 млн. осіб оцінювалася кількість глядачів Мюнхенської олімпіади у 1972 р., коли були вбиті 12 ізраїльських спортсменів. Насильство було спрямовано однаково на всіх, як на тих, хто дивився спортивні змагання, так і на тих, хто загинув. Його намагалися використати як форму шантажу — звернути на нас увагу, інакше...” [14, р. 14].

Лондонський шотизневік “Економіст” вказує, що не слід ставитися до тероризму як до чого-небудь абстрактного і спонтанного: “...тероризм — це залякувально-корислива спроба використати насильство для досягнення відповідної мети — цілі” [15]. Головна ціль терористів — не безпосередні потерпілі від таких злочинів (як правило, безневинні, законослухняні громадяни), а ті, хто спостерігають за драмою, що розгортається у засобах масової інформації.

Досить цікавою видається думка терориста зі значним “послужним списком” Ільїча Раміреса Санчеса, більш відомого під прізвиськом “Карлос”, який відбуває термін покарання у французькій в’язниці. В інтерв’ю ізраїльському журналісту Б. Вісмуту він дав наступне визначення тероризму: “Тероризм — це війна, воєнна стратегія і засіб боротьби, покликані перемогти об’єкт за допомогою страху” [16].

У сучасному кримінальному праві під тероризмом, а точніше терористичним актом розуміють злочини проти громадської безпеки, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров’я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об’єднаннями громадян, юридичними особами, або привертання уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою (ст. 258 Кримінального кодексу України).

Досить парадоксальним є те, що постійно потерпаючи від тероризму, який спалахує у різних частинах світу, міжнародне співтовариство досі не розробило його загальноприйнятого визначення. Постійно виникають суперечки стосовно визнання певних організацій, як терористичних, оцінки різноманітних проявів тероризму. Але соціально-філософський аналіз причин виникнення та розвитку тероризму не може мати раціонального сенсу без опори на чітке виділення об’єкта дослідження та його зв’язку з іншими феноменами соціальної реальності нашого часу. Тому, на нашу думку, з гносеологічної точки зору, буде виправданим визначити поняття “тероризм” через його етимологічне походження та інструментальну основу.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.: Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. — 1728 с.
2. *Авдеев Ю. И.* Терроризм как социально-политическое явление / Ю. И. Авдеев // Современный терроризм: состояние и перспективы. — М. : Эдиториал УРСС, 2000.
3. *Монтескье Ш.* Избранные произведения / Ш. Монтескье. — М., 1955.
4. *Артамонов И. И.* Терроризм: способы предотвращения, методика расследования / И. И. Артамонов. — М. : Изд-во И. И. Шумилова, 2002.
5. *Ткаченко Л. Г.* Терроризм: духовно-нравственный аспект / Л. Г. Ткаченко // Современный терроризм: состояние и перспективы. — М. : Эдиториал УРСС, 2000.
6. *Грушин Б.* Слабость, которую не победить силой. Как быть большинству, если меньшинство желает уравнять шансы ценой терроризма / Б. Грушин, М. Делягин, А. Кара-Мурза, А. Тарасов // Общая газета. — 2001. — № 38.
7. *Петрищев В. Е.* Заметки о терроризме / В. Е. Петрищев. — М. : Эдиториал УРСС, 2001.
8. Большой энциклопедический словарь. — М., 1997.
9. *Бельков О.* Международный терроризм - слова и смыслы / О. Бельков // Власть. — 2002. — № 2. — С. 17—18.
10. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р., № 638-IV // ВВР. — 2003. — № 25. — Ст. 180.
11. *Хоффман Б.* Терроризм: взгляд изнутри / Б. Хоффман. — М. : Ультра. Культура, 2003.
12. U.S. Department of State, Office of the Ambassador at Large for Counter-Terrorism, Patterns of Global Terrorism. — Wash., 1988.
13. *Ganor B.* Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? / B. Ganor // IST Papers on Terrorism. — Jerusalem, Israel : The International Policy Institute for Counter-Terrorism, The Interdisciplinary Center, Herzliya, Israel. 2002. — P. 9-10.
14. *Falk R.* Revolutionaries and Functionaries. The Dual Face of Terrorism / R. Falk. — N.Y., 1988.
15. The Economist. — 2001. — 22.09. — P. 11.
16. Окна. Тель-Авив. — 2001. — 25 апреля. — С. 12.

Надійшла до редакції 03.05.2009
Рекомендована до друку 19.06.2009

